

כי לא על הלחם לבדו

שורות אלו נכתבות בימים בהם התרחש ה"מיני-משבר" של השבתת טחנות הקמח, מחסור בלחם האחיד (או אולי "לחם עוני") וההחלטה שבעקבות כך נתקבלה. בשעות מסוימות הזכיר המצב במאפיות את אמרתה של מרי אנטואנט: "אם אין לעם די לחם, מדוע אין הוא אוכל עוגות?". על רקע זה נשמעת במשנה תוקף הקביעה שבפרשת השבוע: "כי לא על הלחם לבדו" (דברים ח, ב-ג): "וְזָכַרְתָּ אֶת כָּל הַדָּרֶךְ אֲשֶׁר הוֹלִיכָה ה' אֶל-לְהִיךָ זֶה אֲרָבָעִים שָׁנָה בַּמִּדְבָּר... וַיֹּאכְלֶךָ אֶת הַמֶּן אֲשֶׁר לֹא יָדַעְתָּ וְלֹא יָדְעוּן אֲבֹתֶיךָ לְמַעַן הוֹדִיעֶךָ כִּי לֹא עַל הַלֶּחֶם לְבַדּוֹ יִחְיֶה הָאָדָם כִּי עַל כָּל מוֹצָא פִי ה' יִחְיֶה הָאָדָם..."

במבט ראשון, ניתן ללמוד מפסוקים אלה חובת המאבק נגד הייאוש. אף אם לפעמים עומדים אנו במדבר שומם, בפני בעיה שאין ממנה מוצא, קיימת אלטרנטיבה. שערי השמים לא ננעלו. פירוש זה אמת הוא, אך לא כל האמת. בספרו המונומנטלי "עקדת יצחק" (שער מא) מלמד אותנו ר' יצחק עראמה שבפרשת המן יש מסר נוסף, מסר ההופך את המן מאירוע היסטורי חד-פעמי לסמל לדורות. המן ירד "כדי שיהיה להם מזון להווה ולימוד נכון ומועיל... בכל זמן ומקום". ואכן, כשהתורה מתארת את ירידת המן, היא מספרת לנו (שמות טז, ט-יא): "זֶה הַדָּבָר אֲשֶׁר צָוָה ה' לְקִטּוֹ מִמֶּנּוּ אִישׁ לְפִי אֶכְלוּ... אִישׁ לְאִשׁוֹ בְּאֹהֶלוֹ תִקְחוּ. וַיַּעֲשׂוּ כֹן בְּנֵי יִשְׂרָאֵל - וַיִּלְקְטוּ הַמֶּרְבָּה וְהַמִּמְעִיט... וַיִּמְדּוּ... וְלֹא הֶעֱדִיף הַמֶּרְבָּה וְהַמִּמְעִיט לֹא הִחְסִיר אִישׁ לְפִי אֶכְלוּ לְקִטּוֹ". יש כאן לקח מוסרי דתי. יש עניים ועשירים: "בני אדם גם בני איש... מהם שמחסרים לצורכם ומהם שעודפים עליו". "והנה ביוצאם מן העולם", כלומר ביום המוות "המרבה לא העדיף כי גם כי יעשיר וירבה כבוד ביתו לא ישאר בידו מאומה מכל עמלו", בני האדם לא ייקחו לקבר את עושרם. העוני מסוכן, אך גם העושר, "שהעודף הוא עניין רע נתן א-לוהים לבני האדם". ר"י עראמה מוסיף לדברים אלה הערה צינית על אותם האנשים "שלא שמעו אל משה... ולא השליטו עצמם לאכול ממנו", דהיינו שחיפוש העושר הפך עבורם למשהו אובססיבי ומטרה לשמה, "כמו שהוא עניין הרבה בני אדם שמחסרים את עצמן מכל טוב לשמור ממונם לבעלי נשותיהם". מהדהדים כאן דבריו הציניים של קהלת, על אדם, או חברה, שלא "יִשְׁלִיטֶנּוּ הָאֶל-לֵהִים לְאָכֹל מִמֶּנּוּ: כִּי אִישׁ נָכְרִי יֹאכְלֶנּוּ" (קהלת ו, ב). איש נוכרי זה הוא, לפי עראמה, מי שיתחנן עם אלמנתו אחרי שהאדם ייפול חלל במרוץ לעושר, "זֶה הַבָּל וְחָלִי רָע הוּא".

* * *

עד כאן הלקח המוסרי. אולם יש במן גם מסר חברתי וכלכלי. שלא כלחם מן הארץ, הלחם מן השמים איננו מכיר בהבדלים בין המעמדות. הוא נותן לבני האדם "איש לפי אָכְלוּ", כדי למלא את צרכיו המינימליים של כל אדם, כדי שלא יהיה רעב בארץ. אמנם כן,

הלחם-מן-השמים הוא אידיאלי מדי, ואולי קומוניסטי תמים. הוא ניתן לכל אחד לפי צרכיו! והוא נאבק נגד שתי סכנות האורבות לחברה, העוני אך גם העושר המופרז, האבטלה ושכר העתק של הבכירים. אף אם הלחם-מן-הארץ לא ילך עם האוטופיה הזאת עד הסוף, חייב הוא להתחשב עם חזונו של המן, ולשאול את עצמו כמה שאלות קשות ומכריעות: האם מותר לנו להסתכל על המדיניות הכלכלית דרך משקפיים מוסריות? האם ירשו לנו הכלכלנים להרים את מבטינו אל גובהי החזון החברתי, ולא לדבר רק על אינטרסים וריבית? תשובת הפרשה היא: כן! זאת חובתנו האנושית.

לפנינו מחלוקת יסודית בין השקפות עולם. קהלת ביטאה אחת מהן בעוצמה רבה. בהסתכלותו הריאליסטית והבלתי-אשלייתית על העולם, תיאר קהלת את הפעילות הכלכלית כמודרכת על ידי הקנאה והתחרות ולא על ידי הרצון למלא את צרכיה של האנושות (קהלת ד, ז): "וְרֵאִיתִי אֲנִי אֶת כָּל עֶמְלָא וְאֶת כָּל כְּשָׁרוֹן הַמַּעֲשֶׂה כִּי הִיא קִנְאֵת אִישׁ מִרְעָהוּ". העיקרון הזה הוא התשתית של הפילוסופיה הליברלית והקפיטליסטית. אדרבה, אילו נהגנו בויתור, הסתפקות במועט, צניעות, ענווה, היינו הופכים את השגשוג הכלכלי לבלתי אפשרי. תן לטבע האנוכי של האדם ולאמביציה שלו, לעשות את מה שהוא חומד. כולנו נרוויח מכך. זהו המיתוס המייצג פילוסופיה כלכלית שלימה: אם יש את נפשך לדעת את המעיון, ממנו שאבו כלכלות את איתנותם... אל הבורסה סור!

האמנם מיתוס זה אמיתי הוא? קריסתן של חברות ענק בגלל מניפולציות בבורסה בחודשים האחרונים, "מתיר" לנו להעלות כמה שאלות וקושיות נגד הקפיטליזם הטורף, בעל הגאווה והביטחון העצמי, הסובב אותנו. האמנם כללי המשחק הבלתי מרוסנים של החוק החופשי מדי, יביאו פריחה לאנושות. קהלת תיאר לנו עולם המתקדם בעקבות הקנאה הכלכלית, אך הוא חותם את הדברים בחותמו הקלאסי: "גַם זֶה הֶבֶל וְרָעוּת רוּחַ". יש באגואיזם הכלכלי פוטנציאל חמור של הרס. ולהפך, "טוֹב מְלֵא כֶּף נְחֹת מִמְּלֵא חֲפְנִים עֶמְלָא וְרָעוּת רוּחַ" (ד, ה-ו). נהיה פחות עשירים, אך ניתן לכל אדם "כף נחת". זאת זכותו. האירוניה האחרונה של קהלת באה לידי ביטוי בפסוק נוסף (ה, יב): "מִתּוֹקָה שְׁנַת הָעֶלֶד אִם מְעַט וְאִם הֶרְבֵּה יֹאכְל". העובד העני, יכול להתנחם בשינה העמוקה בה הוא נח מעמלו המפרך (אם לא פוטר!!), ולעומת זאת "וְהַשֶּׁבַע לְעֹשֶׂיר אֵינְנוּ מְנִיחַ לוֹ לִישׁוֹן". יש קנה מידה אמין למדוד את אי-הנחת שבתרבות השפע, כמות כדורי השינה בה חברה משתמשת.

השמימיות של הלחם מן השמים באה לידי ביטוי במערכת החברתית. העיקרון "כי לא על הלחם לבדו" מלמד אותנו שהפעילות האנושית חייבת להיות מודרכת לא רק על ידי עקרונות כלכליים אגואיסטיים. ולפיכך עתידים אנו לקרוא בפרשה הבאה, פרשת ראה (דברים טו ז) את הציווי החברתי העליון: "כִּי יִהְיֶה בָּךְ אֶבְיוֹן מֵאֶחֶד אֶחֶיד בְּאֶחָד שְׁעָרֶיךָ בְּאֶרְצְךָ... לֹא תִאֲמָץ אֶת לִבְּךָ וְלֹא תִקְפָּץ אֶת יְדֶיךָ מֵאֶחֶיד הָאֶבְיוֹן, כִּי פִתַח תִּפְתַּח אֶת יְדֶיךָ... דִּי מְחִסְרוֹ אֲשֶׁר יִחְסַר לוֹ... נְתוֹן תִּתֵּן לוֹ וְלֹא יִרַע לִבְּךָ בְּתִתֶּנּוּ לוֹ... כִּי לֹא יִחְדַּל אֶבְיוֹן מִקְרֵב הָאָרֶץ עַל כֵּן אֲנֹכִי מְצַוְּךָ לֵאמֹר פִּתַח תִּפְתַּח אֶת יְדֶיךָ לְאֶחֶיד לְעֹנֶיךָ וּלְאֶבְיוֹנְךָ בְּאֶרְצְךָ". נכונה

היא ההחלטה לשמור על מחיר הלחם האחיד, וזאת למרות העיוותים האפשריים. הכלכלה היא יותר מדי חשובה כדי להשאיר אותה בידי הכלכלנים בלבד.